

МЕДІАЦІЯ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Хлистік Мирослава Андріївна,

старший викладач кафедри права
ПВНЗ «Академія рекреаційних технологій і права»,
аспірантка кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті проаналізовано досвід окремих європейських країн у сфері запровадження та практичного застосування процедури медіації, зокрема, Італії, Німеччини, Польщі, Словенії та інших, та зацентровано на трактуванні та дотриманні ними принципу добровільності при проведенні так званої обов'язкової медіації.

Зазначено, що принцип добровільності разом із конфіденційністю, рівністю, неупередженістю та нейтральністю є одним з основних принципів, на яких базується класична модель медіації, який відрізняє її від інших методів вирішення спорів, зокрема судового процесу.

Звернуто увагу, що одним із базових документів Європейського Союзу, який визначає та закріплює основні принципи та стандарти медіації, є Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких аспектів медіації в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 року, якою, за умови дотримання права на доступ до суду, країни-члени не обмежуються у запровадженні в національне законодавство обов'язкової медіації із системою стимулів чи санкцій. Також зауважено, що з точки зору європейського законодавства, добровільна природа медіації полягає не у свободі сторін вирішувати, удаватися до неї чи ні, а у свободі керувати цим процесом, організовувати його та виходити з процесу медіації в будь-який момент.

Автор погоджується з думкою, що запровадження в Україні в сучасних умовах обов'язкової медіації перед поданням справи до суду може бути передчасним та має ризики негативно вплинути на розвиток медіації через несприйняття такого механізму, відсутність традицій урегулювання спорів, низьку поінформованість громадськості про переваги медіації, недостатню кількість професійних та досвідчених медіаторів, ототожнення обов'язкової медіації з бюрократичною формальністю. Ураховуючи досвід окремих європейських країн та зауважень науковців, запропоновано перед початком судового розгляду для певної категорії цивільних справ запровадити попередню ознайомчу зустріч із медіатором із метою визначити медіабельність спору та з'ясувати готовність сторін узяти участь у медіації. Крім того, на думку автора, позитивно вплинути на розвиток вітчизняної медіації може не вказівка в законі про обов'язковість медіації, а сукупність стимулів, інформаційна системна робота у сфері надання медіаційних послуг та позитивні практичні приклади медіаційних угод.

Ключові слова: медіація, обов'язкова медіація, принципи медіації, принцип добровільності, європейське законодавство у сфері медіації.

Khlystik Myroslava. Mediation: experience of European countries and prospects for Ukraine

In the article, the author analyzed the experience of individual European countries in the field of introduction and practical application of mediation, in particular, Italy, Germany, Poland, Slovenia and others, and mainly paid her attention to the interpretation and observance of the principle of voluntariness in conducting the so-called mandatory mediation.

It is noted that the principle of voluntariness, together with confidentiality, equality, impartiality and neutrality, is one of the main principles on which the classic model of mediation is based, which distinguishes it from other methods of dispute resolution, in particular, the court process.

It should be noted that one of the basic documents of the European Union, which defines and establishes the basic principles and standards of mediation, is Directive 2008/52/EC

of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, which, according to conditions of compliance with the right of access to court, member states are not limited in introducing into national legislation mandatory mediation with a system of incentives or sanctions. It is also noted that from the point of view of European legislation, the voluntary nature of mediation is not in the freedom of the parties to decide whether to resort to it or not, but in the freedom to manage this process, organize it and leave the mediation process at any time.

The author agrees with the opinion that the introduction of mandatory mediation in Ukraine in modern conditions before submitting a case to court may be premature and has the risk of a negative impact on the development of mediation due to the lack of acceptance of such a mechanism, the lack of traditions of dispute settlement, low public awareness of the benefits of mediation, insufficient number of professional and experienced mediators, identification of mandatory mediation with bureaucratic formality. Taking into account the experience of individual European countries and the comments of scientists, it is proposed to introduce a preliminary familiarization meeting with a mediator before the start of the trial for a certain category of civil cases in order to determine the mediability of the dispute and to clarify the readiness of the parties to participate in mediation. In addition, according to the author, the development of domestic mediation cannot be positively influenced by the indication in the law about the obligation of mediation, but by a set of incentives, information system work in the field of providing mediation services and positive practical examples of mediation agreements.

Key words: mediation, mandatory mediation, principles of mediation, the principle of voluntariness, European legislation in the field of mediation.

Попри те, що медіація в Україні існує вже більше двох десятиліть, своє законодавче закріплення вона отримала лише нещодавно, коли 16 листопада 2021 року ухвалили Закон України «Про медіацію» (далі – Закон про медіацію). Цей закон визначає базові питання, пов'язані з процедурою медіації, як-от принципи медіації, її правові засади та порядок проведення, статус медіатора, права та обов'язки сторін медіації та ін. [1].

Безумовно, ухвалення Закону про медіацію та внесення відповідних змін до низки законодавчих актів (Земельного кодексу України, Кодексу законів про працю України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Закону України «Про нотаріат» та ін.) дає «зелене світло» для активного застосування медіації як альтернативної процедури при врегулюванні конфліктів у різних сферах правовідносин. Проте про ефективність та дієвість угод за результатами медіації ми зможемо вести мову щонайменше через кілька років за умови наявності відповідних статистичних даних та практичних напрацювань у цій сфері. Наразі цікавим є досвід країн, у яких випробувано основні форми примирення, вироблено та сформовано власну модель медіації та напрацьовано достатню базу позитивних кей-

сів, щоб зробити висновки щодо ступеня ефективності медіації як альтернативного способу вирішення спорів та подальших перспектив для неї в Україні.

Зважаючи на географічне розташування України та її прагнення інтегруватись у європейський правовий простір, вважаємо доречним проаналізувати досвід окремих європейських країн у сфері запровадження та практичного застосування процедури медіації, зокрема, зацентрувати увагу на трактуванні та дотриманні ними принципу добровільності під час проведення медіації.

Зауважимо: незважаючи на зростання популярності у світі позасудових методів вирішення конфліктів, насамперед медіації, та постійне вдосконалення таких процесів, усе ще залишається низка спірних моментів у цій сфері, які викликають дискусії і сьогодні. Так, неоднозначно сприймається спільною науковців та супроводжується сумнівами щодо доцільності запровадження у вітчизняне законодавство закріпленої в європейській практиці так званої обов'язкової медіації, участь у якій сторони спору повинні брати відповідно до закону або за рішенням суду і без урахування їхньої згоди.

Загальноновизнано, що стандарти медіації, розроблені в рамках європейських об'єднань – Ради Європи та Європейського Союзу, вважають найбільш розвиненими.

Нерідко європейські стандарти медіації беруть за основу й інші держави, які не входять у ці об'єднання.

Важливим документом Європейського Союзу (далі – ЄС), який визначає та закріплює базові принципи та стандарти медіації, є Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких аспектів медіації в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 року (далі – Директива про медіацію). Передбачалося, що держави-члени зобов'язані до 21 травня 2011 р. ввести в дію закони, нормативні акти та адміністративні положення, необхідні для виконання положень цієї Директиви [2]. Нині всі члени ЄС, крім Данії, імплементували ці правила щодо медіації в національне законодавство (Данія ухвалила відповідне рішення, використавши таке право згідно з протоколом, доданим до Договорів ЄС). Незважаючи на те, що Директивою про медіацію передбачено застосування медіації до міжнародних спорів, більшість країн – членів ЄС, запровадивши відповідні механізми медіації в національне законодавство, застосували положення Директиви і до внутрішніх процесів медіації.

Першими державами – членами ЄС, які повідомили про впровадження Директиви про медіацію, були Естонія, Франція, Італія та Португалія [3]. Серед останніх країн, які імплементували правила ЄС щодо медіації у власну правову систему, стала Німеччина, яка передбачила застосування медіації у внутрішніх та трансграничних справах у федеральному законі «Про сприяння медіації та іншим процедурам позасудового врегулювання конфліктів» (Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der aussergerichtlichen Konfliktbeilegung) від 21 липня 2012 року. Цей законодавчий акт складається з декількох частин, зокрема: безпосередньо із закону про медіацію (Artikel 1. Mediationsgesetz (MediationsG)), змін до цивільно-процесуального кодексу (Artikel 2. Änderung der Zivilprozessordnung), змін до Закону про процедуру в сімейних справах і справах неспірної юрисдикції (Artikel 3. Änderung der Gesetzes über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit) та ін. [4].

Слід зауважити, що на час ухвалення Директиви про медіацію більшість держав – членів ЄС уже мали власну розвинену систему медіації, тому імплементация Директиви в їхнє національне законодавство майже нічого не змінила або ж зміни були незначні. У 9 державах-членах Директива про медіацію сприяла внесенню суттєвих змін та кодифікації законодавства у сфері медіації, а в 4 – систему медіації було запроваджено вперше [5]. Зокрема, уже мали затверджені власні правила медіації для вирішення певних категорій справ Ірландія та Данія – щодо трудових відносин, Фінляндія – для споживчих спорів, Швеція – щодо дорожньо-транспортних пригод, Франція та Ірландія – для сімейних конфліктів [6]. У Німеччині до ухвалення федерального закону про медіацію 2012 року позасудове вирішення спорів передбачалось у цивільно-процесуальному, сімейному законодавстві окремих федеральних земель. У Польщі після декількох років реалізації експериментальної програми медіації відповідні зміни у 1997 році було внесено до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів [7]. У липні 2005 року через внесення змін до Цивільного процесуального кодексу Польщі врегульовано правила проведення медіації в цивільних справах [8].

Попри існування у європейських країнах різних моделей медіації та підходів до її використання, завжди залишалося важливим дотримання основних загальноприйнятних принципів медіації: добровільності участі в процедурі, рівноправності сторін, неупередженості медіатора, конфіденційності та доступності процедури. Європейський кодекс етики медіаторів, затверджений у червні 2004 року, крім базових принципів (добровільність, конфіденційність, рівність, нейтральність), підкреслив і такі принципи, як компетентність медіатора і справедливість процесу медіації [9].

Одним з основних принципів, на яких базується класична модель медіації, який відрізняє її від інших методів вирішення спорів, зокрема судового процесу, є принцип добровільності.

Відповідно до законодавства України принцип добровільності означає, що *учасники медіації беруть у ній участь за власним добровільним волевиявленням.*

Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) через проведення медіації [1]. Тобто медіація може розпочатися лише за умови, якщо обидві сторони хочуть вирішити конфлікт саме таким способом і прагнуть без будь-якого примусу знайти компромісне рішення, яке б задовольняло інтереси кожної з них.

Європейське законодавство у сфері медіації пояснює питання дотримання принципу добровільності під час проведення медіації та існування так званої обов'язкової медіації так.

У Рекомендації № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 року сказано, що *«медіація в принципі не повинна бути обов'язковою»*, але водночас із метою сприяння медіації та доступу до неї *«держави вільні в конкретних випадках запроваджувати спеціальні методи надання інформації щодо медіації як альтернативного порядку розв'язання сімейних спорів (наприклад, зробити зустріч із медіатором обов'язковою для сторін) і в такий спосіб забезпечувати сторонам можливість розглянути доречність і доцільність медіації у спірних питаннях»* [10]. У Директиві про медіацію її визначено як *«структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора. Цей процес може бути ініційований самими сторонами або в результаті пропозиції чи розпорядження суду, або для виконання припису законодавства держави-члена. Добровільність медіації в Директиві про медіацію пояснюється можливістю сторін самостійно керувати процесом медіації, організувати його на власний розсуд та припинити в будь-який час. При цьому не обмежується національне законодавство, згідно з яким використання медіації є обов'язковим або підлягає стимулам чи санкціям за умови, що таке законодавство не заважає сторонам здійснювати їх право на доступ до судової системи»* [2]. Остаточне трактування принципу добровільності підтвердив у своєму рішенні від 14.06.2017 року в справі № C75/16 Суд правосуддя ЄС, у якому зазначив, що

у національному законодавстві можуть міститися норми щодо обов'язковості медіації, за умови, що це не є перепорою для права на судовий захист. *Добровільна природа медіації при цьому полягає не в свободі сторін вирішувати, удаватися до неї чи ні, а у свободі керувати цим процесом, організувати його та виходити з процесу медіації* [11].

Нині в багатьох європейських країнах існує модель так званої обов'язкової медіації, або квазіпримусової медіації. Законодавством цих країн визначено участь сторін спору в медіації як обов'язкову передумову для звернення до суду, створено систему стимулювання та заохочення вирішення конфліктів у позасудовий спосіб, а також визначено санкції за відмову від участі у медіації.

Провідною країною з обов'язковою досудовою медіацією в цивільних і комерційних справах вважають Італію. У цій країні вироблено систему податкових стимулів та примусових заходів для сприяння більш активній участі сторін конфлікту в процесі медіації. Для розвантаження судів та зменшення значної кількості накопичених справ в Італії у 2010 році законодавчим указом 28/2010 запроваджено обов'язкову медіацію перед поданням позову. Проте вже у 2012 році Конституційний суд Італії норму про обов'язкову медіацію визнав неконституційною. У 2013 році законодавчо знову встановлено обов'язковість попередньої медіації для окремих цивільних і господарських справ, при цьому визначено, що сторони отримують допомогу від адвоката, угода про медіацію стає правовим документом, а перша зустріч із медіації вступного характеру є майже безкоштовною для сторін [12]. В Італії медіація є обов'язковою, зокрема, щодо земельних спорів, комунальних послуг, сімейних спорів, оренди майна [13]. Крім того, слід зауважити, що поряд із визначеними випадками обов'язкової медіації, яка має передувати судовому розгляду (медіація за законом), суддям надано право своїм наказом направляти сторони на медіацію (медіація за наказом судді).

Італія стимулює активніше використовувати альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіацію, через запровадження фінансових санкцій за відмову

від участі в медіації. Так, суддя наділений правом за відмову від попередньої медіації без поважних причин стягнути зі сторони додаткову суму, що дорівнює вартості судового збору. Суддя може не присудити повернення судових витрат стороні, яка виграла справу, і навіть стягнути з неї до державного казначейства суму, що дорівнює судовим зборам, якщо судові рішення в конкретній справі повністю збігається з офіційною пропозицією медіатора щодо врегулювання конфлікту, від якої ця сторона раніше відмовилася.

У Словенії у 2009 році ухвалено Закон про альтернативне вирішення спорів, згідно з яким суд пропонує медіацію у всіх випадках, для яких, на думку судді, це є необхідним та доречним. Справа може бути передана судом на медіацію як за проханням сторін, які висловили таке бажання, так і незалежно від їхньої волі після того, як вони відвідали інформаційне заняття про медіацію. За відмову від участі в медіації на сторони можуть бути накладені санкції, якщо надійде відповідне клопотання від іншої сторони та якщо суд визнає відмову від медіації необґрунтованою. Оскільки схеми медіації, пов'язаної із судами, у цивільних та комерційних справах, є недорогими, а сімейна медіація взагалі безкоштовна, сторони спорів досить активно беруть участь у медіаціях, які пропонує суд [12].

У Німеччині також за окремими групами справ попередня медіація за своєю суттю є обов'язковою. Зокрема, при поданні позовної заяви до суду в ній необхідно зазначити, чи передували цьому попередня медіація або інше позасудове врегулювання конфлікту, або ж указати причини, через які такі процедури є неприйнятними [4].

Слід зазначити, що законодавством України певний період часу було передбачено обов'язкове досудове врегулювання окремих категорій спорів. Так, у попередніх редакціях Господарського процесуального кодексу України існувала норма, згідно з якою спори, що виникали з договору перевезення, договору про надання послуг зв'язку та договору, заснованому на державному замовленні, могли бути передані на вирішення господарського суду лише після додержання сторонами встановленого для цієї кате-

горії спорів порядку їх досудового врегулювання, зокрема через звернення до порушника з письмовою претензією [14]. Відповідно до статті 135 Цивільного процесуального кодексу України в редакції до 01.09.2005 р. (нині втратив чинність), суддя відмовляв прийняти заяву в цивільній справі, якщо «заінтересованою особою, що звернулася до суду, не додержано встановленого законом для цієї категорії справ порядку попереднього позасудового вирішення справи» [15]. Наприклад, у визначених законом випадках працівник для вирішення трудового спору спочатку мав звернутися до комісії з трудових спорів, а також до профспілкового комітету підприємства, а вже після цього міг розраховувати на судовий розгляд його справи. Проте Конституційний Суд України у своєму рішенні від 9.07.2002 №15рп/2002 (у справі про досудове врегулювання спорів) зауважив, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке уможлиблює прийняття позовної заяви до розгляду та здійснення за нею правосуддя, порушує конституційне право особи на судовий захист та обмежує можливість його реалізації [16]. У 2016 році змінено редакцію статті 124 Конституції України та закріплено норму про те, що законом може бути визначено обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору, що, своєю чергою, може стати законною підставою для запровадження в Україні так званої обов'язкової медіації.

Нині думки щодо дотримання принципу добровільності в медіації, яка призначається відповідно до формальних вимог закону або за наказом суду, а не обирається учасниками конфлікту з власної волі, різняться. Частина науковців вважає, що за таких умов цей важливий принцип порушується, що, своєю чергою, не сприяє якісному проведенню медіації. Інші стверджують, що зміст принципу добровільності полягає в тому, що сторони самі керують процедурою вирішення спору, на власний розсуд організують його і можуть припинити медіацію в будь-який час.

Існує думка, що в сучасних умовах запровадження в Україні так званої обов'язкової медіації має певні ризики. Зауважується, що «обов'язкова медіація перед поданням справи до суду може бути

передчасною і може негативно вплинути на розвиток медіації через відсутність традицій урегулювання спорів, низький рівень громадської та професійної обізнаності про переваги медіації та через недостатню кількість кваліфікованих та досвідчених посередників» [12]. Тетяна Кисельова, яка провела дослідження про перешкоди розвитку медіації в Україні, здійснене в межах постдокторської програми імені Марії Кюрі впродовж 2016–2017 років на базі Туринського університету в Італії, дійшла висновків, що обов'язкову медіацію сторони часто розглядають як бюрократичну формальність та додатковий крок на шляху до суду, через що просто не відвідують навіть перші інформаційні засідання з медіації. Тому при обов'язковій медіації спорів спостерігається досить низький рівень досягнення домовленостей (наприклад, у тій же Італії більше 70% справ, які передають на медіацію в обов'язковому порядку, повертаються назад до суду). У своєму звіті, підготовленому за результатами проведеного дослідження, автор також наголошує, що «швидке введення в Україні обов'язкової медіації навіть щодо вузької категорії спорів, як, наприклад, спорів із розлучення, вимагає стабільного та професійного кадрового складу підготовлених та сертифікованих медіаторів. Окрім того, якщо буде введена обов'язкова медіація, принципи доступу до правосуддя вимагатимуть присутності медіаторів у всіх, навіть найбільш віддалених, судах. Нині надавати такі послуги однаково у всіх судах України неможливо» [17].

Ураховуючи досвід окремих європейських країн та зауваження науковців, вважаємо, що в Україні для певної категорії цивільних справ перед початком судового розгляду доцільно запровадити попередню ознайомчу зустріч сторін із медіатором, щоб з'ясувати, чи відомо сторонам

взагалі про процедуру вирішення спору шляхом медіації, чи хотіли б вони взяти участь у цьому процесі та чи готові вони до врегулювання конфлікту в позасудовий спосіб (варіант так званої передсудової чи присудової медіації). Після спілкування зі сторонами конфлікту медіатор може надати суду висновок, у якому за умови медіабельності спору та у разі згоди і готовності сторін до медіації вказати про доцільність проведення медіації. В іншому випадку, коли конфлікт неможливо вирішити в позасудовому порядку (немедіабельна справа або/та хоча б одна зі сторін не дає згоду на медіацію), поінформувати суд про недоцільність або/та неможливість проведення медіації в тому чи тому конкретному випадку, після чого суд може розпочати судове слухання справи. Подібна процедура заохочення сторін до позасудового врегулювання спору шляхом медіації існує в Англії та Уельсі для позовів із незначною сумою в сімейних, цивільних, комерційних, кримінальних справах. Зокрема, позивачі в таких справах до того, як вони продовжать процес подання позову до суду, перенаправляються для отримання послуг медіації, щоб установити, чи є медіація дійсно придатною для цієї справи [12]. Крім того, найкращим заохоченням для вирішення спорів у позасудовий спосіб, як убачається, є не вказівка у законі про обов'язкову медіацію, яку сторони можуть сприймати як необхідну початкову формальність перед судовим процесом, а сукупність стимулів, інформаційна системна робота у сфері надання медіаційних послуг та позитивні практичні приклади медіаційних угод, що внаслідок сприятиме отриманню належної оцінки та завоюванню медіацією високої репутації у сфері альтернативних способів врегулювання спорів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про медіацію : Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n133> (дата звернення: 25.08.2022).
2. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters // Official Journal of the European Union, L 136, 24.5.2008, p. 3–8. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj> (дата звернення: 25.08.2022).
3. European Commission calls for saving time and money in cross-border legal disputes through mediation. *European Commission*: вебсайт. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_10_1060 (дата звернення: 26.08.2022).

4. Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der aussergerichtlichen Konfliktbeilegung vom 21 Juli 2012. Bundesgesetzblatt Teil I 2012 Nr. 35 vom 25.07.2012. URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&start=//*%255B@attr_id=%2527bgbl112s1577.pdf%2527%255D#__bgbl__%2F%2F%*%5B%40attr_id%3D%27bgbl112s1577.pdf%27%5D__1662235626632 (дата звернення: 26.08.2022).

5. REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL AND THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE on the application of Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. Brussels, 26.8.2016 COM (2016) 542 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0542&from=EN> (дата звернення: 10.09.2022).

6. European Commission calls for saving time and cross-border legal disputes through mediation. Brussels, 20 August 2010. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_10_1060 (дата звернення: 10.09.2022).

7. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553> (дата звернення: 10.09.2022).

8. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw. ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20051721438> (дата звернення: 10.09.2022).

9. Кравчик М. Б. Світовий досвід функціонування медіації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 119–123. URL: http://lsej.org.ua/10_2021/30.pdf (дата звернення: 12.09.2022).

10. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації у сімейних справах від 21 січня 1998 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf (дата звернення: 12.09.2022).

11. Могил Людмила. Урегулювання спорів: швидке розв'язання з найменшими витратами та добровільним виконанням. *Закон і Бізнес* : вебсайт. URL: <https://zib.com.ua/ua/143300.html> (дата звернення: 12.09.2022).

12. Комплексний аналіз поточного контексту, бар'єрів та можливостей для розвитку медіації з рекомендаціями щодо розвитку та впровадження медіації в Україні. 13 травня 2019р. USAID / UKRAINE. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/New-Justice_Comprehensive_Analyses_on_-Mediation_-for_Ukraine_Ales_Zalar_UKR.pdf (дата звернення: 12.09.2022).

13. Борис Олексій. Медіація: міжнародний досвід та українські реалії. *Юридична Газета online* : вебсайт. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/mediaciya-mizhnarodniy-dosvid-ta-ukrayinski-realiyi-.html> (дата звернення: 12.09.2022).

14. Господарський процесуальний кодекс України від 06 лист. 1991 р. (у редакції від 20.02.2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20020220#o73> (дата звернення: 12.09.2022).

15. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 р. (втратив чинність 01.09.2005р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-06#o76> (дата звернення: 12.09.2022).

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09 липня 2002 р. у справі № 1-2/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02> (дата звернення: 12.09.2022).

17. Кисельова Тетяна. Інтеграція медіації в судову систему України. Програмний документ, підготовлений у рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integration-ukr-new-31-07-2017/168075c1e7> (дата звернення: 12.09.2022).